

Fekete éjszakában az éjszaka feketézői

Csempészek mindennapjai a nyugati határsávban, 1918–1922

Az osztrák–magyar határszakaszon az első világháború kirobbanásáig – a Habsburg Birodalmon belüli vámuniónak köszönhetően – a feketézés, azon belül a csempészet egyes formái szinte ismeretlenek voltak. Mi több, ezen jelenségek még az első háborús év végéig is csak szórványosan fordultak elő a térségben. Ez nem jelenti azt, hogy a csempészet és a hozzá kapcsolódó tevékenységek 1914-ben minden előzmény nélkül bukkantak volna fel a nyugati határvidéken. A feketézés inkább csak a világháborús generáció számára volt újdonság és ismeretlen, mivel évtizedes tapasztalatát a vámunió (1850), illetve a vám- és kereskedelmi szerződések határozták meg. A határ mentén élők az áru- és személyforgalom előtt teljesen nyitott – belső – határral találkoztak addigi életük során. Bár itt is voltak hosszabb-rövidebb időszakok, amikor főként állategészségügyi szempontból kiviteli zárlatot rendeltek el lábasjóságokra, de a korlátozások – a magyar–román vagy a magyar–szerb határszakaszokon elrendeltekkel ellentétben – a nyugati határsávban nem váltottak ki nagymérvű csempésztevékenységet. Ekkoriban a csempészet mértékét tekintve nemcsak a világháborús években tapasztalttól, hanem a 19. század első évtizedeiben, a vámjogszabályok korában megélt feketézéstől is messze elmaradt.¹

1915 őszétől a feketegazdaság – országos és helyi szinten is – egyértelműen nagyobb méretet öltött, mígnem a második háborús év végére, a makroszintű (állami/kormányzati) törekvések ellenére – vagy épp azok hatására – már a helyi lakosság mindennapi tapasztalatának részévé vált.² Az ezt követő hónapokban, években az árdrágító visszaélésnek, üzérkedésnek minősített csempészet³ a nyugati törvény-

* A szerző az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Magyarország Doktori Programjának doktorjelöltje (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.).

1 Bővebben: Horváth G. K., 2013. 405–498.

2 A folyamatról és a határtérség változó kapcsolatrendszeréről bővebben: Nagy A., 2019, 2022.

3 A világháború előtt Magyarországon a jövedéki büntetőjognak – melynek hatálya alá a csempészet is tartozott – sem alaki, sem anyagi része nem volt külön törvénybe foglalva és egységesen szabályozva. Több-éves kodifikációs folyamat vezetett el ahhoz, hogy a – mai értelemben vett – ‘csempészet’ a magyar gazdasági és vámjog törvényi gyakorlatának részévé váljon. Eleinte az – 1916. évi IX. tc. értelmében – árdrágító üzérkedésnek minősített ‘csempészet’ fogalma alatt nemcsak az ország- és/vagy vámhatáron át történő tiltott áruszállítást értették, hanem a nyereszkeresési célú, hatósági engedély nélküli, nem hivatásszerűen végzett belföldi árufuvarozást és kereskedelmi tevékenységet is. Az árucsempészet első hivatalos törvényi meghatározására az 1920. évi XV. tc.-ben került sor, amelyben a – továbbra is árdrágító visszaélésnek titulált – csempészügyek jogi megítélésében nemcsak a külföldre, hanem az ország megszállt területére (például Anschluss-terület) történő engedély nélküli kiszállítás tényállása is megjelent. A mai értelemben hasz-

hatóságokban – különösen Vas vármegyében – olyannyira élő gyakorlattá vált, hogy előfordulását a hatóságok már 1918 februárjában más határszéli megyék viszonylatában is a legintenzívebbnek minősítették.⁴

A háború végén aranykorát élő csempészet tartós jelenléte – és még közel egy évtizedes virágzása – bizonyította, hogy a határvidék tradicionális társadalmi folyamatait felülírni akaró, politikailag konstruált kettészakítottság a helyiek számára idegen volt. A „felülről íródott” törvények nem találtak közös nevezőt a lokális (vármegyei/lakossági szintű) érdekekkel, a határ menti lakosság évtizedes, határon átívelő (transborder) kapcsolataival. A helyiek – a hatalom szempontjából nézve – „elutasító” reakciója, a rendeleteket megszegő, mintegy „semmibe vevő” protestáló magatartása voltaképp a számukra egyre inkább jövedelmező gazdasági kötelékek fenntartását és erősítését szolgálta. Ezt viszont a legális forgalmazási és értékesítési csatornák makroszinten bevezetett korlátozása – a határrezsim kiépülése⁵ – miatt időlegesen csak a csempészet révén lehetett biztosítani. 1918 őszére így egyértelmű realitássá vált, hogy a súlyos élelmiszerválsággal küzdő szomszédos osztrák tartományokat és a császárváros éhező lakosságát a nyugati határon átjutó – helyi kapcsolatokkal rendelkező magyar, illetve többnyire osztrák illetőségű – csempészek látják el (továbbra is) alapvető élelmiszerekkel, mégpedig a dunántúli vármegyék „termő vidékeiről” közvetítő kereskedelem útján beszerzett agrártermékekkel.

Ebből a helyzetből fakadt az 1918. november 18-án kelt osztrák államtanácsi nyilatkozat, amelyben a súlyos élelmiszer-ellátási problémákkal küzdő, „önállóságra ítélt” Német-Ausztria kilátástalannak tartott helyzetét felismerve és ki is használva bejelentette igényét – a Magyarország integráns részeit képező – Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék zárt német településterületeire. A mindvégig kártartóan képviselt álláspontot az előzetes békefeltételekre adott – 1919. július 16-án kelt – 311. sz. válaszejegyzékben az osztrák kormány megerősítette. Hivatkozva egyebek mellett arra az ütőképessé váló és sok esetben félrevezető statisztikai adatokkal is alátámasztott érvre, mely szerint a terület gazdaságilag nélkülözhetetlen Ausztria számára, és amelyre Bécs élmezőnye érdekében mindenképp szükség van.⁶ A jegyzék állításait, a statisztikai adatsorok realitását a magyar delegáció – a saint-germaini békeszerződés aláírása után közel négy hónappal – Neuillyben, az 1920. január 19-én kiegészítésként átadott jegyzékcsoporthoz részeként, a Nyugat-Magyarországról szóló XV. sz. kísérőjegyzékben megcáfolta. Mindazonáltal a magyar érvelést már nem vették figyelembe, mivel a béketervezetet már napokkal korábban lezárták.⁷

nált 'csempészet' mint vámjövédéki kihágás végül csak az – 1926. július 1-jén hatályba lépett – 1924. évi, a vámjog szabályozásáról szóló XIX. tc.-ben jelent meg először önálló tényállásként a különböző vámbűncselekmények között.

4 „A vármegye vezet...” Miniszteri leirat a csempészés ellen. In: *Vasvármegye*, 1918. február 20. 2.; Csempészes Vasmegyében. In: *Rábavidék*, 1918. február 24. 2–3.

5 Bencsik, 2020. 6–7.

6 Hamis adatok alapján csatolták Nyugat-Magyarországot Ausztriához. In: *Vasvármegye*, 1924. október 5. 2.; Lein, 2012. 8–9.

7 *A magyar békeszerződés*, 1920. 354., 455–473.; Lein, 2012. 12–13.

Az említett jegyzék is tartalmazta, továbbá a határvidék közvetlen mindennapi tapasztalatai mutatták, hogy az elcsatolt nyugat-magyarországi részekből összeálló, többnyire passzív termőterületű Burgenland a Rába-vidék, illetve a Dunántúl hátszaga nélkül aligha járulhat(ott) hozzá Bécs élelmezéséhez.⁸ Különösen, hogy a stájer és az alsó-ausztriai területeket, valamint a császárvárost már a Monarchia évtizedei alatt, illetve a háborús évek nélkülözései közepette sem csak közvetlenül Nyugat-Magyarország látta el, hanem jóformán a Dunántúl egésze. Ráadásul a háború kitörése óta nem a legális kivitel útján, hanem a szűken vett határtérségen keresztül kibontakozó, majd 1916-tól egyre szélesebb területen virágzó csempészet, illetve tranzitforgalom révén.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a nyugati határrégióban mi motiválta, illetve milyen mechanizmusok jellemezték a háború végére egyre prosperálóbb csempészhalozatok ténykedését. Kik, hogyan és mikor használták ki saját maguk és megbízóik érdekében a megváltozott szocioökonómiai körülményeket? Miként kamatoztatta helyismeretét, összeköttetéseit és a „rejtett” áruszállításban szerzett egykorú tapasztalatait a helyi vállalkozó szellemű lakosság az újonnan meghúzott határok mentén? Milyen típusú csempésztevékenységek folytak a határ mentén az első világháborút, majd a határváltozásokat követően?

Historiográfiai kitekintés

Az elmúlt években többnyire csak elvétve születtek – egy-egy időszakra és/vagy tájegységre koncentráltó színopszis jellegű – történeti és/vagy néprajzi írások, melyek a csempészet jelenségének, hátterének és táji jellegének egy-egy szegmenséről adnak partikuláris képet. A csehszlovák–magyar és a román–magyar határsávban folyó illegális gazdasági tevékenységek történetével idehaza – önálló kutatási témaként is – már többen foglalkoztak. Tárgyalta a kérdést többek között Boross Zoltán és Farkas Ottó, akik a két világháború között és azt követően Medvesalján üzérkedő csempészek – kollektív és egyéni emlékezetre épített – történeteit gyűjtötték össze.⁹ Ugyancsak a magyar–csehszlovák határ viszonylatában végzett kutatásokat Viga Gyula, aki a két világháború közötti bodrogközi csempészet interetnikus vonatkozásait mutatta be.¹⁰ Hasonlóan lényeges megemlíteni az északi – főként az Ipoly menti – csempészet két világháború közötti története kapcsán Máté

8 Gabonatermelés tekintetében az elcsatolásra ítélt Felsőőri, Németújvári, Pulyai és Nagymartoni járások évtizedek óta passzív területnek számítottak, és szükségleteiket behozatal vagy a szomszédos járásokkal folytatott kereskedelem révén fedezték. 1919-ben egyébként Vas és Sopron vármegyék termékeny(ebb)nek számító belső járásai is gyenge termést produkáltak, így saját erőből még kevésbé tudták kompenzálni nyugati területeik növekvő igényeit. A nyugat-magyarországi kérdés megoldásáról. In: *Vasvármegye*, 1919. október 24. 2–3.

9 A történeti Gömör és Nógrád vármegyék határán lévő mikrorégió csempésztörténetével foglalkozott még: Dobosy, 1984. 53–61.; Boross, 1985. 179–183.; Kovács, 1988. 101–109.; Paládi-Kovács, 1997. 391–412.; Bozó, 2006. 147–153., 370–378.; Farkas O., 2015.

10 Viga, 1990. 162–163.; Viga, 1994. 243–247.

György vizsgálódásait.¹¹ Szűts István Gergely is foglalkozott még a témával, aki a Bódva-völgy – nevezetesen Jablonca és Derenk – kapcsolathálóinak Trianon utáni (át)alakulását vizsgálta.¹² Farkas Gyöngyi, jórészt nyomozati és periratokra építve, esetek elemzésével tanulmányozta a magyar–csehszlovák határ térségében, főként az 1950-es évek elején zajló, több szereplőt foglalkoztató, kölcsönös bizalomra épülő, haszonszerző csempészakciókat.¹³ Végül az északra irányuló feketézést illetően fontos kiemelni Bencsik Péter – útlevélügygel, (kis)határforgalommal és határátlépéssel foglalkozó számos munkája¹⁴ mellett – azon monográfiáját, amelyben összehasonlító szándékkal több fejezetben is kitekint az 1920-as évekbeli Magyarország valamennyi határvonálán intenzíven folyó csempészetre.¹⁵

A keleti határsáv kutatása tekintetében megemlíthető Nagy Botond, aki a magyar–román határon fekvő – Háromszék és Brassó – vármegyék határszéli lakosai között kialakult kölcsönös függőségi viszonyt mutatta be az 1880-as években.¹⁶ Szilágyi Levente már egy szűkebb térre és közel egy évszázados periódusra koncentrált kutatásait. Disszertációjának fókuszába egy magyar–román határ mentén fekvő településpárt, a történeti Szatmár vármegye két szomszédos települését állította. Azt vizsgálta, hogy miként élte meg 1918 után a határ létrejöttét az addig szoros kapcsolatokat ápoló Csanáros és Vállaj lakossága, illetve milyen hatással volt a változás többek között a gazdasági összeköttetéseikre, valamint az illegális gazdasági tevékenységek kibontakozására.¹⁷

Mindezekhez viszonyítva az osztrák–magyar – valamint a jugoszláv–magyar – határon átnyúló két világháború közötti csempészet alig került a kutatások fókuszába, illetve előbbi eddig kevésbé számított kurrensnek a korabeli politika-történeti eseményekhez, a paramilitáris csoportok tevékenységéhez vagy a soproni népszavazáshoz képest. Ugyanakkor napjainkban már egy-egy hosszabb-rövidebb bekezdés vagy gondolatsor erejéig több Nyugat-Magyarország- és Burgenland-kérdéssel foglalkozó munka érinti, illetve taglalja a nyugati határon át Ausztriába irányuló intenzív illegális kereskedelem „történelem-, illetve régióformáló” szerepét.¹⁸ Egyelőre átfogó jellegű monografikus munka nem született az osztrák–magyar határ menti csempészet két világháború közötti történetéről.¹⁹ Ugyanakkor Gábor Sándorné, Móricz Péter, Murber Ibolya és Horváth Sándor is szentelt az 1910–1920-as évekbeli feketezés, illetve illegális árucserre egy-egy aspektusának hosszabb lélegzetű, helyi sajtóforrásokra és levéltári anyagokra épített tanulmányt, illetőleg könyvfejezetet.²⁰

11 Máté, 2020a 3–29.; Máté, 2020b 95–104.

12 Szűts, 2006. 23–39.; Szűts, 2008. 63–89.

13 Farkas Gy., 2014. 493–502.

14 Bencsik, 1999. 357–372.; Bencsik, 2003; Bencsik, 2019.

15 Bencsik, 2022.

16 Nagy B., 2007. 182–203.

17 Szilágyi, 2013.

18 Jankó-Tóth, 2008; Murber, 2018. 1293–1320.; Kalocsai, 2019. 13–26.; Kalocsai, 2020. 213–261.; Tóth, 2020; Murber, 2021.

19 Az első világháború alatti csempészetről bővebben: Nagy A., 2019. 164–199.; Nagy A., 2022. 585–614.

20 Gábor, 1969; Móricz, 2016; Murber, 2017. 38–50.; Horváth S., 2021. 127–151.

A csempészet motivációi és áruszerkezete

Az első világháború teremtette nehéz gazdasági helyzet, a Monarchia egységes piacának, gazdasági keretének sorvadása, illetve különösen az osztrák élelmiszerellátás nehézségei kedveztek az illegális gazdasági tevékenységek, árdragító visszaélések kibontakozásának.

A határtérségben 1916-tól egyre inkább virágzó csempészet térnyerése több egymásból következő tényező találkozásának eredménye volt. A folyamatot alapvetően befolyásolta a két ország közötti mindenkori viszony, illetve annak (meg)változása.²¹ Fontos kiemelni még az állami készletgazdálkodás, a kötött forgalom bevezetését is, vagyis a „rögtönözve kiszervezett”²² hadigazdaság lépcsőzetes, gyors egymásutánban hozott kontraproduktív lépéseit (például ármaximálás, jegyrendszer, rekvirálás, monopolhelyzetű felvásárló-elosztó központok), valamint ezen reaktív és többnyire kényszerű, inkonzisztens állami intézkedésekre adott lakossági (mikroszintű) válaszreakciót, a termelők és forgalmazók részéről kibontakozó viszatartási és felhalmozási politikát. Mindezek negatív következménye volt, hogy az alapvető élelmiszerekhez szinte csak a legális értékesítési és forgalmazási csatornák megkerülésével, a feketepiacon lehetett hozzájutni. Ez egyre növekvő élelmiszerellátási nehézségekhez és megélhetési gondokhoz, vagyis az állami közellátás és közéletmezés kudarcához vezetett, és tovább ösztönözte a csempészet térnyerését.²³ Az osztrák határvidék igényeinek és növekvő szükségleteinek – egyre inkább – rentábilis kielégítése,²⁴ a határszélen kialakult nagy fokú árkülönbséget,²⁵ valamint a minőség- és termelésbeli különbségek is tartós jelenséggé formálták a csempészetet.

Az előzőekben felsorolt általános okok mellett a csempészeknek számos egyéni indíttatása is lehetett. Többeket a kalandvágy, esetleg bűnelkövetői profiljuk

21 A hatósági jelentések szerint az esetek száma alapján az 1920-as évek elejéig a legnagyobb mértékű csempészet az osztrák–magyar határszakaszon folyt. A feketézés azonban az évtized második felére, az osztrák–magyar kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok normalizálódásával jelentősen visszaesett, miközben a csehszlovák–magyar határvonalon – a rendezetlen és feszült államközi viszonyok következtében – tartósan virágzásnak indult.

22 Hatos, 2018. 23.

23 Az országos közellátás és a háborús piac működésének nehézségeiről, a feketézésnek a paraszti társadalomban való térnyeréséről bővebben: Bódy, 2018. 151–194.; Csíki, 2018. 283–305.

24 A nyugati határtérség élelmiszer-feleslegének voltaképp nem volt belső piaca, a helyi mezőgazdasági termékeket – már jóval a háború előtt, állami támogatással – az osztrák (grazi, bécsi) piacokra szállították, vagyis a szomszédos osztrák tartományok fogyasztói rétegében találták meg fizetőképes felvevőpiacukat.

25 Ausztria szabadárpiaci egyértelmű konkurenciát jelentettek a maximalizált – mesterségesen alacsony hatósági – árakat bevezető magyar államnak. (Különösen hogy a hazai élelmiszerárak európai viszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartoztak.) 1918-ban Szentgotthárd környékén (a királyfalvai határszélen) például 50 ezer tojást próbáltak meg kicsempészni. A tojásokat a környék termelőitől 2 korona/6 darab áron vásárolták meg. Stájer területen viszont darabonként 1 koronáért tudták (volna) értékesíteni, ezzel közel 34 ezer korona nyereséget elérve. 1923-ban megkíséreltek kicsempészni 17 malacot is, melyek darabját 13 ezer koronáért vásárolták, majd körülbelül 21 ezer koronáért próbálták volna értékesíteni, ezzel legalább 130 ezer korona nyereséget elérve. Megcsípett csempészek. In: *Rábavidék*, 1918. május 26. 3.; Az alább ide iktatott példa. In: *Harangszó*, 1923. április 22. 133.

- jövedelmező - bővítése,²⁶ a munkanélküliség, ezzel párhuzamosan a könnyű pénzszerzési lehetőség, vagy a tudatlanság és kíváncsiság sodort a csempészet útjára. Megint másokat a kiterjedt - akár rokoni, akár üzleti - kapcsolatháló és kapcsolati tőkék kihasználása ösztönzött, melynek révén lehetővé vált a megtermelt feleslegek vagy a már meglévő raktárkészletek jutányos értékesítése, egyfajta profitmaximalizálás, esetleg némi keresetkiegészítés. Eközben mindannyian kihasználták a határőrizet gyengeségeit, létszámhiányát, leterheltségét, valamint az állami rendelkezések adminisztratív útvesszőit, megkésetttségét, illetve ellentmondásait.²⁷

Az illegális tevékenységeket megsokszorozó tényezők között fontos megemlíteni az új határokat és a megengedő hazai vámpolitikát is. Ezek alapvetően nem a csempészet létrejöttében, hanem inkább fenntartásában váltak fontossá, és egyfajta lendületet, újszerű gazdasági lehetőséget jelentettek a vállalkozó szellemű lakosság számára.

A viszonteladásra szánt termékek palettáját is sok minden befolyásolta. Elsősorban a kereslet és az értékesítéssel elérhető haszon volt a meghatározó. Ebből egészen meglepő és különleges történetek fakadtak. Például amikor a fekete piacon többet fizettek a húsert, akkor megtörtént, hogy a gazdák az „olcsóbb”, ám a közéletben hiánycikknek minősülő gabonát inkább megették az - egyébként békeidőben és pénzszűkében már pár hetes korokban eladott - állatokkal. Az így felhízalt jószágokat levágták és a húsuikat meglehetősen jutányos áron értékesítették. A csempészek számára különösen előnyös volt, ha az áruk nagy tételben beszerezhetőek, illetve felvásárolhatóak voltak egy adott környéken.²⁸ De arra is figyeltek, hogy mekkora mennyiségben, milyen útvonalon és eszközökkel, mely időpillanatban érte meg átszállítani az árukat a határon, illetve hogy tartós vagy romlandó áru átcusztatásáról volt-e szó.

A háború alatt, illetve 1918-1919-ben többnyire gabonafélékkel, liszttel, tojással, tej- és hústermékekkel érte meg kereskedni a fekete piacon. Az 1920-as években a csempészek előbb élő állatokkal, majd feldolgozott élelmiszerekkel, ipari

26 Egyes büntetett előéletű személyek, illetve különböző bűnözői csoportok is - újszerű - megélhetési módot láttak a csempészetben. Miközben mások pénzt nem kímélve személyesen vagy ügynökök révén vásárolták fel a csempészcikket, addig ők spórolva a beszerzésen - bűnelkövetői tapasztalatukat kihasználva és egyúttal bővítve - többnyire összelopták az élelmiszert és egyéb értékeket, majd az eltulajdonított árukat a határ másik oldalán próbálták értékesíteni. 1919-ben egy négytagú tolvajbanda próbált nagy mennyiségben burgonyát, gyümölcsöt, sertéshúst és egyéb élelmiszereket, valamint ruhát kicsempészni. A burgonyát a földeken kiásták, a gyümölcsöt a kertekben szedték össze. A ruhákat és az élelmiszereket egyes házakról lopták. Emellett éjszakánként ellátogattak a vágóhidakra, ahol sertéseket öltek le, majd a húst magukkal vitték. Tetthelyük a Lapincs völgye volt: Rábakeresztúr, Dobrafalva és Rábafüzes térsége. A Lapincs-völgyi tolvajok a bíróság előtt. In: *Vasvármegye*, 1921. január 20. 3.

27 A mindenkori hatalom hozzáállása az illegális árubeszerzéshez nem mindig volt egyértelmű és konzekvens. Az áruszűkében lévő főváros élelmészése sok tiltó rendelkezést felülírt. 1919-ben felvetődött az államilag támogatott, központilag szervezett csempészet szükségessége is, amit - átmenetileg ugyan, de - hamarosan követett az árubeszerzési kirendeltségek felállítása, vagyis a hazai „külkereskedelem” csempészen való megszervezése. Bővebben: Gábor, 1969. 46-59.; 207-238.

28 Többnyire személyes árufelvásárlás útján vagy ügynökök megbízásával a kiskereskedelemben, illetve a helyi gazdaságokban szerezték be az árukat. Ugyanakkor ügyeltek arra, hogy ne keltsenek gyanút, ezért általában nagyobb településeken és több üzletben vásároltak, hogy ne lehessen őket árufelhalmozással vádolni.

termékekkel és élvezeti cikkekkel, vagyis jórészt dohánnyal, borral, cukorral, valamint textíliával teli hátizsákokkal és szekerekkel indultak neki a határnak. Ekkor már nem volt ritka, hogy készpénzt, fegyvereket, nemesfémeket, sőt egyes esetekben kokaint, morfiomot és egyéb gyógyszereket, illetve embereket is megpróbáltak ki- és becsempészni.²⁹ Az áruösszetételben nem volt semmi újdonság: a határ menti feketepiac termékszerkezete gyakorlatilag megegyezett a világháború előtti osztrák, illetve nyugat-magyarországi városközpontok és kereskedelmi vonzaskörzeteik közötti legális áruforgalmi struktúrával. A csempészek tehát illegális úton, de kontinuos módon folytatták a régi árukivitel és -behozatal, ami miatt „nyugaton a helyzet (látszólag) változatlan” maradt.

Az 1918–1922 közötti időszakban leginkább a fegyver, a készpénz és az élő állatok csempészete volt meghatározó a térségben. 1920-ra az állatcsempészet annyira elharapódzott a nyugati határon, hogy úgy tűnt, „mintha minden vágómarha Ausztria felé tartozott volna legelni, befelé sohasem”.³⁰ 1920–1921-ben a határ menti községek, illetve az elcsatolásra váró, úgynevezett Anschluss-terület – a későbbi Burgenland – gazdáinak szarvasmarha-állománya a békeévekbelinek a háromszorosára nőtt.³¹ Ekkor az osztrák érdekeltségek – a maximális árak többszörösét kínálva – tömegesen vásároltak be a Dunántúl vármegyéiben, majd az állatokat az elcsatolásra váró terület gazdáinál helyezték el, akiket az állatok eltartásáért bőségesen megfizettek.³² 1920-ban a Duna menti vármegyék állatforgalmának körülbelül 55–60 százaléka az Anschluss-területre, vagyis egy gyenge termelőképességű, takarmányszegény vidékre, majd onnan az osztrák feketepiacra került. Valójában ez az osztrák taktika kettős célt szolgált. Egyrészt számoltak azzal, hogy Nyugat-Magyarországot – ahogy a megkötött békeszerződések papíron már kimondták – mielőbb Ausztriához csatolják, így pedig az állatok is osztrák földre kerül(het)nek. Másrészt viszont gondoltak arra is, ha a terület mégis Magyarországnál marad, akkor a hatályos kormányrendeleteket kijátszva könnyebb a határ mellől kicsempésztetni az állatokat, mint a belső területekről.³³

Az összevásárolt – egyes esetekben összelopott – állatok átcsempészésére bevett gyakorlat volt a hamis (tulajdonjog igazolására szolgáló) járlatlevelek kiállít(tat)ása. Egyes esetekben a csempészek vagy megbízóik még a határon való átkelés előtt magyar földön – néha egy-egy állatvásár alkalmát kihasználva – átírták a jár-

29 A világháború kitörésétől egyre intenzívebben virágzó csempészet irányja – az árfolyamkülönbségek, a korona gyengesége, a kincstári haszonrészesezés és a szabadpiaci viszonyok lassabb normalizálódása miatt – időlegesen megváltozott. A kezdeti évekhez viszonyítva az 1920-as évek második felében, de leginkább 1925–1926-ban arányaiban több csempészáru – főként cukor, kávé, petróleum, textil- és dohánytermék – érkezett az országba, mint amennyit innen kiszállítottak Ausztriába.

30 Állatcsempészet a nyugati határon. In: *Vasvármegye*, 1921. április 9. 2.

31 Közel hasonló volt a helyzet a lóállomány, a sertés és az aprójószágok szaporodásában is.

32 Magyar marhákat és lovakat akarnak kilopni. In: *Vasvármegye*, 1921. január 13. 1.

33 Az Anschluss-terület körülbelül 1 millió holdat (4000 km²) tett ki, amelyből 650 ezer hold terület állt gazdasági művelés alatt. 1921-re annyi szarvasmarhát zsúfoltak össze a területre, hogy 1 hold (vagyis 0,5 hektár) földre közel egy marha jutott (0,80), miközben az ország produktívabb termőterületein (például az Alföldön) 7–13 hold (vagyis 3–5 hektár) földterületre jutott egy marha. Dunántúl gazdasága veszedelemben. In: *Vasvármegye*, 1921. január 16. 3–4.; MNL VAML IV.405.b./1524.

latleveleket egy határ menti megszállt területen élő – többnyire kettős birtokkal rendelkező – lakos nevére vagy egy hamis névre, amivel egy ellenőrzés során el tudták terelni a gyanút a szállítás célját és nem legális voltát illetően. (Úgy, hogy közben a járlaton megnevezett „tulajdonosnak”, lehet, tudomása sem volt a csempészetéről.) Más esetekben a határon való szerencsés átjutás után pénz vagy némi szívesség fejében rávették a helyi községbírákat vagy jegyzőket, hogy hamis járlatlevelet kiállítva igazolják a jószágok eredetét. Az állatokat azután az „új tulajdonosok” már legálisnak tűnő módon – és nagy haszonnal – továbbadhatták a beljebb eső osztrák területeken.³⁴

A csempészet taktikai és stratégiai elvei

A csempésztevékenységek módjainak legfőbb ismertetőjegyei alapján, a kutatásom során elemzett közel 1000 konkrét eset figyelembe véve, legalább három-négy olyan kategóriát lehet alkotni, melybe az egyes esetek – további altípusokra bonthatóan – külön-külön is beilleszthetők.

Az első kategóriába sorolhatóak az úgynevezett „sötét- vagy feketecsempészek”, akik az árut gyalog vagy szekéren, többnyire éjjel vagy a kora hajnali órákban, járatlan erdei utakon, gyalogösvényeken, sűrű erdővel borított határrészekeken csempészték át, hogy nagyobb esélyük legyen az észrevétlenségre. A Kőszeg környéki csempészek a Kőszeg és Ólmod körüli, illetve a ma Répcekehely (Mannersdorf an der Rabnitz) részeit képező Rótfalva (Rattersdorf), Rendek (Liebing) és Borsmonostor (Klostermarienberg) melletti erdők rejtekében bíztak. De hasonló biztonságot jelentettek a Szentgotthárd környéki őrségi erdők, illetve Szentelek (Stegersbach), Körmend, Vasvár és Sopron erdőségei is.

A határőrizeti szervek munkáját nehezítette, hogy létszámuk nem állt egyenes arányban az ellenőrzésre kijelölt terep kiterjedtségével. Például a Lapincs (Lafnitz) völgyében való járőrözés során a hatósági személyeknek a hegyeken keresztül, erdővel borított zegzugos utakon napi 5-7 kilométert kellett megtenniük. A terep a csempészeknek is lehetőséget adott a járőrök mozgásának kifigyelésére, ami tovább csökkentette azok hatékonyságát.

A csempészek sajátos jelzőrendszert alakítottak ki a határ mentén.³⁵ A Lapincs-völgyi marhacsempészet központjának számító Vörthegey (Wörterberg), Vághegy (Hackerberg), Burgóhegy-Magashegy (Burgauberg-Neudauberg) községekben például asszonyok és gyerekek nappal kendőkkel, éjszaka pedig világítással adtak jeleket.³⁶ Emellett több esetben is segítette a csempészek átjutását, hogy

34 Nem volt egyedi eset, hogy egyes községek előjáróságai hanyagul vezették a marhatörzskönyvi nyilvántartást, ami aztán aligha tette lehetővé a csempészetben részt vevő személyek megállapítását. Állatcsempészet a nyugati határon. In: *Vasvármegye*, 1921. április 9. 2.; A csempészek főhadiszállása Körmend. In: *Vasvármegye*, 1922. január 21. 3.

35 MNL VAML IV.405.b./1523.

36 Más esetekben előfordult, hogy az asszonyokat és a gyerekeket a terep felderítésére – egyfajta előőrsként – üres gombás- vagy szamócáskosarakkal küldték előre. De volt, ahol fűtyüléssel, különböző jelszavak kiabálásával, kézjelekkel hívták fel a figyelmet a veszélyre vagy az átjutás lehetőségére.

a stájer határt képező Lapincs folyón száraz időben könnyen át lehetett kelni. Emiatt voltak, akik éjszakánként az állatokkal együtt próbálták átjutni a folyón, esetleg kosarakba vagy valamilyen vízhatlan anyagba rejtették az árut, amit átúsztattak a vízben. A csempészek a fokozottan ellenőrzött hidakat elkerülve a befagyott és a megáradt folyón keresztül is megkísérelték az átjutást. Ez már nem volt veszélytelen vállalkozás, mivel akadtak, akik belefelladtak a megáradt, gyors sodrású folyóba.³⁷

A kockázatosabb akciókat általában férfiak végezték. Ugyanakkor az illegális kereskedelmi tevékenységekbe – kisebb és könnyebb áruk kicsempészésekor vagy jeleket adó előőrsként – sok esetben gyerekeket és asszonyokat is bevontak. A gyerekek esetében a gyanútlanág, a fürgeség és a büntethetlenség számított, a nők esetében pedig a tapintat, a tisztesség és az erkölcsi normák követése nehezítette a leleplezést és a számonkérhetőséget. Különösen hogy 1918 tavaszáig, az „asszonyrendőrök” és a „motozónők” (határrendőrnők) megjelenéséig, a férfiaknak illetlenség volt a csempészasszonyok toalettjében, a kabát vagy szoknya alatt rejtőző holmik felkutatása céljából vizsgálgatni.

A gyalogos csempészek számos furfangot eszeltek ki, hogy kijátsszák a határőrizetet. Ha kellett, nemcsak titkos ösvényeken és megáradt folyókon keresztül keltek át, hanem sóskaeszedés vagy egyéb mezei munkák közben is átrándultak a határon. Nemcsak hátizsákba és kosarakba, hanem az alsószoknya fodraiba és a mellénybe is rejtettek könnyebb árut, illetve előfordult, hogy tejeskannába bort töltöttek, zsír fölé tejet öntöttek, vagy élelmiszert rejtettek lőporos hordókba, illetve valamilyen kettős fenekű, kettős falú ládába, tartályokba. Asszonyok próbáltak csecsemőruhába öltöztetett, rummal vagy pálinkával elkábított malacokat is babakocsiban, esetleg a karjukon dédelgetve átjuttatni a határon. Mások különböző fűzők használatával terhességet színelve igyekeztek némi sajtot, vaját vagy lisztet átcsempészni. Emellett akadtak, akik kalapdíszbe bújtatott briliánszal, szappanba rejtett vagy ingbe varrt arany húszkoronásokkal, illetve koporsóba rejtett csipkével is kísérleteztek. A hatóságok az új típusú és különleges bűnjeleket – mint például az ágfalvai asszonyok körében divatosná vált, kettős szövetsből varrt és matracszerűen leöltöztetett „matracnadrágot” is³⁸ – rendszerint bevitték a rendvédelmi hivatalokba, ahol szemléltető oktatással tanították azok felismerését.

A gyalogos, hátizsákos csempészeknél némileg könnyebben ellenőrizhetőek – vagy legalábbis előbb felismerhetőek – voltak a szekeresek és kocsizók. Ők a kettős birtokok rendszerét, illetve az úgynevezett határszéli igazolványokat ki- és felhasználva legtöbbször élelmiszer-szállítás és takarmányfuvarozás leple alatt, vagyis legálisnak számító határátlépés során csempészték ki az árukat.³⁹ Leggyakrabban a szekerek

37 Vízbe fúlt csempésznők. In: *Rábavidék*, 1918. július 28.; Megfagyott csempész. In: *Vasvármegye*, 1922. február 1.; A Rábába fúlt csempész. In: *Vasvármegye*, 1924. április 23.; Vízbe fúlt csempész. In: *Új Barázda*, 1924. június 14.

38 Csempészik az élelmiszereket. In: *Soproni Napló*, 1917. január 11. 2.

39 A Trianonban megvont határvonal sokszor korábban egységes földbirtokokat vágott ketté, amivel elválasztotta a birtokos földjét annak lakóhelyétől, így megnehezítve a föld megművelését. A határ által kettészelt földek tulajdonosait nevezték a korszakban kettősbirtokosoknak, akiknek egzisztenciájuk fenntartása – földjük művelése, terményeik értékesítése – érdekében az egyik ország területéről a másik ország területére kellett naponta ingázniauk. Zökkenőmentes határátlépésük biztosítására birtokos határszéli úti

különböző rakományai alá rejtették el azokat. Akadtak, akik a határon egyszerűen átlegeltették a marhákat vagy átkocsiztatták az értékesítésre szánt lovakat.⁴⁰ A kőszegi határnál fordult elő, hogy trágyát próbáltak négyes fogattal átszállítani, arra hivatkozva, hogy „nagy a domb, és két tehén nem bírja felhúzni a szekeret”. Csakhogy a dombra érve az egyik befogott tehén eltűnt, és már a másik is „készülődött kifelé”.⁴¹

Ismeretes, hogy a határ pontos kijelölése, demarkálása is sokszor teremtett egyedi helyzeteket a határsávban, ezzel mintegy elősegítve a csempészek munkáját. Így történt, hogy a borcsempészet egyik központjának számító Hámortó (Hammersteich) községben – a kőszegi határkiigazítás következtében – a határ középen szelt ketté egy házat: a magyar területre került pincéjének a bejárata Ausztriában volt. A csempészek az épület pincéjének Magyarország felőli részén ajtót vágtak, majd itt bevitték a bort, és mire a másik ajtón kivitték, már Ausztriában voltak. A csempészek így anélkül szállíthatták át az árut a határon, hogy abban határsértés vétségére hivatkozva bárki is megakadályozta volna őket.⁴² Az új államhatár hasonlóan kettévágott istállókat, ólakat, fészereket, kerteket és malmokat, ezzel is álcát nyújtva a csempészeknek.

A csempészek sok esetben nemcsak egyéni indíttatásból és saját zsebre dolgoztak, hanem például kereskedőkkel is összekötetésben álltak, akiktől előbb pénzt vettek fel. Az összegekből bizományosként különféle árukat vásároltak össze, majd raktárakba csempészték ki, illetve üzérkedés céljaira felhalmozták azokat. Ilyenkor többfős csempészbándákat alakítottak, melyek tagjait határon innen és túl élő, osztrák és magyar lakosokból toborozták.⁴³ A csempészkciókat jól elkülöníthető szakaszokra tagolva és egyes részfeladatokra specializálódott – helyismerettel rendelkező – személyekre építve szervezték meg.

Az 1922. június elején elfogott gasztonyi és nagycsákányi lakosokból álló, 14 tagú csempésztársaság is ilyen bizományi befektetéssel kezdte meg üzletét. Néhány hónap alatt a helyi vásárokon vagy személyes felvásárlások révén 15–20 ezer tojást, 150–200 kilogramm szárazkolbászt, 5–10 kilogramm sót, 1,5 liter pálinkát, 70 kilogramm marhahúst, 100–200 kilogramm zsírt, illetve 10–20 sertést szereztek be és juttattak át a határon. Általában a megfelelő mennyiség birtokában, éjjelente, négy- vagy ötfős csoportokban szállították a kosarakba és hátizsákokba

igazolványt igényelhetek, ami hamarosan a visszaéléseknek is utat nyitott. A határszéli forgalomról, illetve a kettős birtokosságról bővebben: Bencsik, 1999. 357–372.

40 MNL VAML IV.405.b./1523.

41 Furfangos csempészek. In: *Kőszeg és Vidéke*, 1922. április 2. 3.

42 Hogyan korrigálja az antantmisszió a trianoni határt? In: *Vasvármegye*, 1923. április 5. 3.

43 A csempészbándák létszámát tekintve leggyakrabban 3–8 fős társaságok járták a határt, de idővel nem volt ritka az egy-két tucat tagból álló csoportok feltűnése sem. Nyomoztak például egy 25 nagyszentmihályi (großpetersdorfi) gazdából álló társaság után. A banda tagjai hátizsákokban próbálták a Porpác, Vép és Csénye vidékén összevásárolt kukoricát (egyenként 25–30 kilogrammot) kicsempészni. A vámőrök megpróbálták egy 34 tagú bandát is feltartóztatni, de végül csak 18 főt sikerült elfogniuk és egyet lelőniük. Előfordult, hogy egyetlen vámőr kísérelt meg egy közel 40 fős társaságot feltartóztatni, és két embert sikerült lelőnie. Megvádoltak egy 60 fős csempészbándát is, amely 200 000 korona értékben próbált 31 szarvasmarhát a pinkafői határ közelében kicsempészni. Csempész-problémák a rendőrségen. In: *Vasvármegye*, 1919. január 25. 3.; 31 marha története. In: *Vasvármegye*, 1919. január 28. 3.; Állj vagy lövök! In: *Kőszeg és Vidéke*, 1923. április 1. 3.

rejtett árukat Deutsch Bielingbe (Németbükös). Itt a megbízók vagy újabb bizományosok várták őket, akik gondoskodtak az áruk továbbadásáról.⁴⁴ A legtöbb csempészbandának a legközelebbi osztrák községekben volt raktára, ahol az élelmiszereket felhalmozták. Ilyen áruraktárak működtek Friedberg, Hartberg, Neudau, Burgau, Bierbaum, Fürstenfeld, Fehring, Waltersbach, Katzelsdorf, Aspang, Kirschlag, Wiesmath, Hollenthon és Bécsújhely településeken, ahol általában a hét két napján bevagonírozták a Magyarországról érkezett árukat, és mint „ungarische Ware”-t továbbították Ausztria belső területei felé. Megfelelő mennyiség esetén akár gyalogosan is útnak indultak Bécs és Graz irányába, ahol a kiéhezett lakosságnak magas áron eladták.⁴⁵

A határ sikeres átlépéséhez elengedhetetlen volt, hogy valakik (általában helyi emberek) biztosítsák a csempészek útját a határig és vissza, illetve valamilyen módon – többnyire előttük járva – figyelmeztessék őket a határőrök jelenlétére és mozgására.⁴⁶ Voltak esetek, amikor a határ sikeres átlépését a határon szolgálók megvesztegetése biztosította. A csempészek több esetben is megegyeztek a határőrökkel, hogy azok értesítik őket, ha „tisztá a levegő”, és át lehet menni a határszakaszon. A segítségnek nyilván ára volt, ami függött az átcsempésztett áru milyenségétől és mennyiségétől. A rendvédelmi szervek, a közigazgatási hatóságok, illetve a határőrök csempészetben való érdekeltsége, explicit részvétele, továbbá a gazdasági visszaélések feletti szemhunyása, valamint együttműködése a csempészekkel nem volt egyedi eset. A korlátozó és tiltó rendeletek, a szabályozásokat fizikailag is megerősíteni igyekvő határzár elrendelése, a határőrizeti szervek létszámának növelése, az éjszakai vámőrjáratok cirkálása emiatt (is) vált állandó szélmalomharccá. A lakossággal baráti viszonyt fenntartó végrehajtó szervek következetlensége, a megfelelő ellenőrzés hiánya, valamint a csekély büntetési tételek miatt a kormányzati intézkedések sem preventív, sem represszív hatásukat nem tudták elérni. A néha néha elcsúszott csempészek többnyire könnyedén ülték le a néhány órás, esetleg pár napos büntetésüket, illetve nevetve fizették ki a néhány tíz vagy száz koronás pénzbírságot, hiszen az bőven fedezhető volt a már eladott áruk utáni csempészdíjból, emellett busásan megtérült a később átcsempészendő árukból. Különösen hogy egy Bécsújhelyig tartó 2-3 órás sétáért – az áru minőségétől és mennyiségétől is függően – több száz, néha ezer koronát is kaptak. Márpedig ezt az utat – szerencsés esetben – legalább heti ötször megtették.⁴⁷

44 Elfogtak egy 14 tagú csempésztársaságot. In: *Vasvármegye*, 1922. június 25. 2.

45 Nyugat-Magyarország gazdasági helyzete és a csempészet oka. In: *Pápa és Vidéke*, 1921. szeptember 29. 2–3.

46 A szolgálati utasításuknak maradéktalanul eleget tevő határőrök a gyanúsán nagy hátizsákkal, csomagokkal közlekedő személyeket igazoltatás céljából megállásra szólították fel. A csempészek többsége ekkor inkább a futást választotta. Ugyanakkor a háromszori felszólítás után is menekülők – főként az 1920-as évektől – hamar a Mannlicher-golyók célpontjává válhattak. A halálos áldozatokat is követelő fegyverhasználatot a csempészekkel rokonszenvező – helyi lakosság sok esetben jogtalanul tartotta.

47 Fontos megjegyezni, hogy a csempészet akkor volt bizonyítható, ha az állítólagos csempészt az áruval együtt fogták el. Ha azonban elfogásakor nem találták nála az árut, akkor csak tiltott határátlépéssel vádolhatták meg. Így a csempészek szükség esetén inkább megszabadultak a bizonyítékoktól, vagyis futás közben eldobálták az árut, esetleg gazdátlanul hagyták a csomagokat a határ mentén vagy a vasútállomásokon. Az eldobált holmikat azután később összeszedték, ha tudták.

A feketézők második típusát alkották a „vasutazó” csempészek. A háborús években ez volt a leggyakoribb csempésmódszer, csakhogy míg az országutak, ösvények, erdei átjárók mindegyikére nem jutott elég ellenőr, addig a vasútállomásokon sokkal koncentráltabban és szigorúbb mértékben lehetett érvényesíteni a paragrafust. A kevésbé gyakorlott csempészeket könnyen elfogták, illetve az ülések vagy a fűtőtest alá rejtett faladákban lappangó, a vagon tetejére, szeneskocsiba, vonatkerekek közé rejtett, vashengerbe mélyesztett vagy teherfékre szerelt árut hamar megtalálták. A hatóságok az elkobzott csomagokat, zsákokat összegyűjtötték, majd romlandóság szerint szortírozták. A lefoglalt árut – azokon kívül, amelyeket meg kellett semmisíteni – hasznosították. A hatósági utasításnak megfelelően vagy a kijelölt értékesítő-elosztó központokba szállították, vagy elárverezték, esetleg a Vöröskereszt és a Hadigondozó Hivatal részére utalták, vagy közéletmezési célból – főként az ínségesebb időkben – szétosztották a környék lakói között.

A kihívás a profik leleplezése volt, akik a leghihetlenebb eszközök, módszerek és szerkezetek egész tárházával próbálták leplezni vállalkozásukat. A kabátok, szoknyák, nadrágok alatt legalább egy tucat tolvajzseb (sottenfur) szolgált az áru elrejtésére, ahogy a bőröndök „duplafeneke” is csempészcikket rejtett, de fedeztek fel több méter finom selymet a mozdony első lámpáiba gyömöszölve is. Ahogy találtak több kilogramm lisztet vízhatlan anyagba varrva, illetve mellénybe steppelve, továbbá bádoggal kibélelt zsírszállító cilindert, ezenkívül arannyal, illetve készpénzzel bélelt ruhát. A trükkök idővel az ellenőrző hatóságok előtt is ismertté váltak, de ez nem jelentette ezek elhagyását, inkább csak átalakulását és továbbfejlesztését. Például, amikor a kétfenekű bőrönd trükk ismertté vált, akkor voltak, akik úgy csempészték aranyat, hogy a bőrönd sarkának fémveretét készítették aranyból, amit előbb oxidáltra pácoltak, hogy az arany fénye ne árulja el őket.⁴⁸

A csempészek harmadik csoportját a nagy tételben, vagon- és szekérszám történő feketezésben „utazók” alkották, akiknek a tevékenysége okozta a legnagyobb károkat. Az ebbe a csoportba sorolható csempészek már irodákkal és ügynökökkel dolgoztak együtt, továbbá kiterjedt ügyfélkörrel rendelkeztek. Hamis vámokmányokkal igyekeztek ki- és beszállítani több hektoliter bort, több tízezer kilogramm élelmiszert és több száz millió korona értékű textilárut is.⁴⁹ Ezen kategórián belül sajátos alcsoportot képeztek a katona vagy fegyveres csempészek, akik hivatalos szállítólevél birtokában gyakran milliós értékű élelmiszer-készletet igyekeztek kijuttatni a hivatalos (katonai) szerveknek a határon.⁵⁰ A fegyveres, nagy létszámú, szervezett bandákat nehéz volt feloszlatni, mivel a csoportok tagjai haborús nélkül használták fegyvereiket a pénzügyőrök ellen.

48 Többezer vámcsalási és kihágási nyomozás. In: *Pesti Napló*, 1924. december 14. 10.; Csempészek dalától hangos a sátorlajújhelyi határ. In: *Uj Nemzedék*, 1925. október 25. 5.

49 Csempészes nagyban. In: *Vasvármegye*, 1923. március 18. 4.; 4 havi fogházra. In: *Kőszeg és Vidéke*, 1923. december 2. 4.; Selyemcsempészet Sopronban. In: *Vasvármegye*, 1924. február 24. 4.; Csempészet a gyorsvonaton. In: *Vasvármegye*, 1924. április 3. 4.; A csempészes nem mindig sikerül. In: *Vasvármegye*, 1924. november 30. 5.; Nagyarányú textilcsempészt lepleztek le Sopronban. In: *Vasvármegye*, 1926. május 19. 4.

50 Zsírscsempész katona. In: *Vasvármegye*, 1918. június 13. 4.; Nagyarányú fegyvercsempészetéről. In: *Kőszeg és Vidéke*, 1920. május 16. 4.; Csempészcsaló katona. In: *Vasvármegye*, 1922. október 4. 3.; Csempészet fosztogattak. In: *Vasvármegye*, 1926. február 12. 4.

Minden kategóriában akadtak alkalmi és főállású, notórius csempészek. Előbbiek illegális tevékenységgel pótolták alacsony jövedelmüket. Utóbbiak esetében a bevételeik döntő hányada az árucsempészetből származott. Közülük sokan korábbi kereskedelmi tapasztalataikat kamatoztatták a csempészet területén.

Összegzés

A világháborús ellátási krízis, az évtizedes bilaterális gazdasági kapcsolatok makroszintű korlátozása, a helyi és az állami érdekek közötti diszkrepancia néhány év leforgása alatt nagy fokú alkalmazkodókészséget követelt a nyugati határrégió lakosságától, miközben a megszokott határjárású stratégiákat is jelentősen átformálta.

A csempészetet a háború alatt, illetve 1919-ig a helyiek számára a túlélés és részben a megélhetés átmenetinek gondolt eszköze, a megváltozott körülményekhez való kényszerű alkalmazkodás egyik formája volt. Az 1920-as években – a határok kijelölése után – a csempészet egyre inkább a társadalmi felemelkedés eszközévé vált. A lakosság többsége már a meggazdagodás érdekében vállalt tudatos döntésként, hosszú távú „befektetésként” tekintett a csempészetre, amely így éveken át a határszéli falvak lakosságának szinte fő keresetévé vált. Voltak tipikus csempészközségek (Ágfalva, Somfalva, Ólmod, Gyanafalva stb.), melyeknek szinte minden lakója – magyar és osztrák egyaránt – idejét és munkaerejét nem kímélve egyedül vagy szervezett csoportokban vállalkozott a jelentős hasznot hozó, bár nem veszélytelen „éjszakai kirándulásokra”. A csempészet azért is futott fel, mert az elcsatolt vármegyerezsekből létrejövő Burgenland – az osztrák reményekkel ellentétben – nemhogy Bécset, de saját magát sem tudta saját termelésből ellátni. A legfiatalabb osztrák tartomány kis termőterülete miatt szükségletének maximum 60 százalékát volt képes megtermelni.⁵¹ Burgenland saját igényeinek kielégítéséhez a nyugati vármegyék és a magyarországi belső területek kivételére szorult. Az új államhatár két oldalán a fennálló kereslet-kínálatnak köszönhetően a – társadalmi konszenzussal övezett és a hatóságok által is elnézett – csempészet a gazdasági helyzet normalizálódásáig, illetve a kereskedelmi kapcsolatok reorganizálódásáig jövedelmezően virágzott, és a határ mindkét oldalán előnyökkel járt.

A csempészet – mint egy, „a háború utáni gazdaság sovány talaján istenigazából virágzó növény”⁵² – évtizedes megléte bizonyította, hogy a nyugati határtérség sok tekintetben nem elsősorban a magyarországi hátszázághoz kötődött. A helyiek mentális térképén Burgenland az 1920-as évek közepén sem egy idegen világot, hanem a saját világuk folytatását jelentette. Különösen hogy a határon átnyúló feketezés – kockázatosága ellenére is – rendkívül jövedelmező, jelentős ha-

51 Dunántúl gazdasága veszedelemben. In: *Vasvármegye*, 1921. január 16. 3–4.

52 Zalabai Zsigmond (1948–2003) felvidéki író, irodalomkritikus-esztéta fogalmazta meg ezt a gondolatot az Ipoly menti vámórvonal 1919. novemberi kialakítása kapcsán szülőfalujának, az egykor Hont vármegyei, majd a határhúzás után Csehszlovákiához csatolt – 1938–1944 között az első bécsi döntés következtében Magyarországhoz került – Ipolypásztónak és tágabb határ menti környezetének történetét, mikrovilágát feldolgozó munkájában. Zalabai, 1988. 277.

szonnal járó lehetőséget biztosított a helyi vállalkozó szellemű lakosság számára. A helyiek sokkal nagyobb figyelmet szenteltek az osztrák–magyar vámhatáron átnyúló kapcsolathálóik megőrzésére, mint a belső, anyaországi kapcsolatok erősítésére. Ezzel pedig a hétköznapi élet szintjén folyamatosan lázadtak a határszéli gazdálkodást megbénító állami rendelkezések, a prohibíciós törvények, illetve a politikailag – felülről – konstruált kettészakítottság ellen.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

MNL VAML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár (Szombathely)

2. Kiadott források és szakirodalom

A magyar békeszerződés

1920 *A magyar békeszerződés. A magyar béketárgyalások*. I. köt. Kiad. M. Kir. Külügymin., Bp., 1920.

Bencsik

1999 Bencsik Péter: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt, 1898–1941. In: *Magyar Kisebbség*, 5. (1999) 16–17. sz. 357–372.

2003 Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945*. Bp., 2003.

2019 Bencsik Péter: *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Bp., 2019.

2020 Bencsik Péter: *Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorialisizálódás Magyarországon a 20. század első negyedében*. Szeged, 2020. (HistGlob Working Paper, 1.)

2022 Bencsik Péter: *Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években*. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 11.)

Bódy

2018 Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Szerk.: Bódy Zsombor. Bp., 2018. 151–194. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 2.)

Boross

1985 Boross Zoltán: A csempészés emlékei a Medvesalján a két világháború között. In: *Gömör néprajza*. I. köt. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1985. 179–183.

Bozó

2006 Bozó Andrea: A trianoni határon átívelő kapcsolatok a Medvesalján. In: *Palócföld*, 52. (2006) 2. sz. 147–153., 4. sz. 370–378.

Csíki

2018 Csíki Tamás: Piac és feketepiac a falusi társadalomban az első világháború idején. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv 2017–2018*. [Hitel – bank – piac. Szerk.: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka.] 283–305.

Dobosy

1984 Dobosy László: *Gömörszőlős. Egy gömöri falu néprajzi monográfiája*. Miskolc, 1984.

Farkas Gy.

2014 Farkas Gyöngyi: Csempészet a magyar–csehszlovák határon az 1950-es évek elején. In: *Piacok a társadalomban és a történelemben*. Szerk.: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit. Bp., 2014. 493–502.

Farkas O.

2015 Farkas Ottó: *Csempészek fináncúzben*. Bp., 2015.

Gábor

1969 Gábor Sándorné: *Ausztria és a magyarországi Tanácsköztársaság*. Bp., 1969.

Hatos

2018 Hatos Pál: *Az elétkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Bp., 2018.

Horváth G. K.

2013 Horváth Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében*. Bp., 2013.

Horváth S.

2020 Horváth Sándor: A trianoni döntés határmenti hatásaiból (Vasi példák alapján). In: *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 42. (2020) 127–151.

Jankó–Tóth

2008 Jankó Ferenc – Tóth Imre: *Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé*. Sopron–Szombathely, 2008.

Kalocsai

2019 Kalocsai Péter: Az első világháború utáni vasúti változások az osztrák–magyar határ mentén. In: *Közlekedéstudományi Szemle*, 69. (2019) 6. sz. 13–26.

2020 Kalocsai Péter: A trianoni béke hatása Vas vármegye közlekedésére. In: *Közlekedés- és Technikatörténeti Szemle*, 3. (2020) 213–261.

Kovács

1988 Kovács Nándor: A csempészbajtár. In: *Valóság*, 31. (1988) 8. sz. 101–109.

Lein

2012 Lein, Richard: Die „Burgenlandnahme“ 1919–1924. In: *Das Burgenland als internationale Grenzregion im 20. und 21. Jahrhundert*. Hgg.: Graf, Maximilian – Lass, Alexander – Ruzicic-Kessler, Karlo. Wien, 2012. 1–43.

Máté

2020a Máté György: Megélhetési kényszer, alkalmazkodási forma vagy tudatos vállalkozás? A gömöri és nógrádi csempészésről. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 23. (2020) 2. sz. 3–29.

2020b Máté György: A trianoni határok, amelyek összekötnek. Az Ipolymenti csempészésről. In: *Honismeret*, 48. (2020) 6. sz. 95–104.

Móricz

2016 Móricz Péter: *Körmend az első világháborúban*. Körmend, 2016.

Murber

2017 Murber Ibolya: A szentgotthárdi fegyvercsempészes mint a magyar szövetségépítés próbája. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2017. 2. sz. 38–50.

2018 Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. In: *Századok*, 152. (2018) 6. sz. 1293–1320.

2021 Murber Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után.* Bp., 2021.

Nagy A.

2019 Nagy Adrienn: A hátszág rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas vármegyében. In: *Múltunk*, 64. (2019) 4. sz. 164–199.

2022 Nagy Adrienn: Határváltozás(ok) és csempészet. Fejezetek a nyugati határtérség lakosságának mindennapjaiból (1914–1926). In: *Századok*, 156. (2022) 3. sz. 585–614.

Nagy B.

2007 Nagy Botond: Vendégmunka és csempészet a 19. században. Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. In: *Korall*, 8. (2007) 30. sz. 182–203.

Paládi-Kovács

1997 Paládi-Kovács Attila: Medvesalja földje és népe. In: *Agria*, 33. (1997) 391–412.

Szilágyi

2013 Szilágyi Levente: *Csanáros és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar–román határ kontextusában.* [PhD-értekezés.] Kolozsvár, 2013.

Szűts

2006 Szűts István Gergely: Határváltások a Bódva-völgyében (Jablonca és Derenk kapcsolat-hálóinak vizsgálata 1920 és 1945 között). In: *Néprajzi Látóhatár*, 15. (2006) 1–2. sz. 23–39.

2008 Szűts István Gergely: Államhatáron innen és túl. In: *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról.* Szerk.: Becze Szabolcs – Szűts István Gergely. Miskolc, 2008. 63–89.

Tóth

2020 Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig.* Pécs, 2020.

Viga

1990 Viga Gyula: *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon.* Debrecen–Miskolc, 1990.

1994 Viga Gyula: A csempészet emlékei a Bodroghözben. In: *Történeti és néprajzi tanulmányok.* Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1994. 243–247.

Zalabai

1998 Zalabai Zsigmond: *Mindenekről számot adok. Hazahív a harangszó.* Pozsony, 1988.

ADRIENN NAGY

BLACK MARKETERS IN THE BLACK NIGHT

EVERYDAY LIFE OF SMUGGLERS IN THE WESTERN BORDER REGION, 1918–1922

The paper will describe the activities of the inhabitants of the Austro–Hungarian border. It will discuss the way in which the interregional economy that had been developed over decades was subjected to the process of political separation of Austria and Hungary. In what way the two states having lost the war and previously co-operated within the Austro–Hungarian Monarchy could regulate the cross-border social and business life that used to be so natural to the inhabitants. The mechanism of the smuggling operations designed and expanded since 1916 along with the associated social strategies will be highlighted. Illustrating the process by which smuggling has transformed from forced adaptation to survival into a means of livelihood and social uplift, a consciously, long-term investment.